

Милутин ПЕРОВИЌ

МОЖНОСТИТЕ ЗА КОРИСТЕЊЕ НА ЛИКОВЕН (ИЛУСТРАТИВЕН) МАТЕРИЈАЛ ВО ОБРАБОТКАТА НА СОДРЖИНАТА ЗА РАЗВОЈОТ НА НАРОДНАТА ВЛАСТ ВО НОВ И РЕВОЛУЦИЈАТА ВО ЈУГОСЛАВИЈА ВО НАСТАВАТА ПО ИСТОРИЈА

Создавањето и развојот на народната власт во НОВ и Револуцијата на народите и народностите во Југославија, како првокласен историски феномен, многу исцрпно и добро е обработен во југословенската историографија.¹⁾ На оваа тема се посветува посебно внимание во наставата по историја. За развојот на народната власт посветени се неколку наставни единици во VIII одделение во усмереното образование.²⁾ Освен тоа овој проблем се третира во состав на другото градиво што се однесува на НОВ и Револуцијата, така што учениците имаат можност оваа материја темелно да ја совладаат.³⁾

Но, за да може овој важен наставен материјал темелно да се обработи, од наставниците се бара умешна примена на различни наставни методи, форми и постапки. За оваа тема постојат извонредни можности за користење на изворен текст,

1) За наставниците по историја доволно е да се спомнат овде капиталните дела на др. Бранко Петрановиќ, АВНОЈ револуционарна смена власти, Београд, 1976; Историја Југославије од 1918—1978 Београд, 1980; Револуција и контрареволуција у Југославији, прва и друга књига, Београд, 1983.

2) Во сегашната програма за основните училишта во СР Србија оваа тема се обработува во следниве наставни единици; „Развојот на народната власт во текот на 1941 и 1942 г.“; „Големите победи на НОВ во втората половина на 1943 и Второто заседание на АВНОЈ“; „Борба за меѓународно признавање на Нова Југославија“, а за оваа проблематика се зборува во сите лекции за НОВ коишто ги има 17. Во II клас од заедничките основи постои како синтетичка тема „Изградбата на народната власт и на Нова Југославија“, а ова прашање е опфатено и во останатите 10 наставни единици за НОВ и Револуцијата.

3) Види ја Програмата по историја за VIII одделение на основното училиште и II клас од заедничките основи од било која република или покраина.

тоа и го прават голем број наставници, иако на доста едноставен начин.⁴⁾ За обработка на историјата на развојот на народната власт во НОВ постојат идеални можности за користење на ликовен (илустративен) материјал, но тоа во наставниот процес малку се чувствува. Во оваа наша работа ќе се обидеме прашањето за користење на релативно богатиот илустративен материјал за развојот на народната власт подетално да го разгледаме. Затоа ќе дадеме општ осврт за улогата на ликовната нагледност со посебен осврт на дидактичката важност на ликовниот материјал сврзан со нашата тема, давајќи напатства за неговото адекватно методско користење во наставата по историја.

Улогата на ликовната нагледност во наставата по историја

За нагледна може да ја сметаме само онаа настава во која претставите и поимите на учениците се формираат врз основа на **непосредно** забележување на предметите и појавите, или **посредно** забележување на тие предмети или појави со помош на нивните слики, или по пат на набљудување на условните знаци (симболите) кои ги одбележуваат тие предмети и појави. Користејќи ги нагледните средства, ние во наставата внесуваме „живо набљудување“ кое е појдовен степен за секое сознавање. Историјата е претежно наративен предмет и општествена наука која ги проучува настаните, појавите и процесите кои не можат непосредно да се набљудуваат, туку само посредно преку „историските предмети“. Од општествените науки најважна улога има таканаречената „**внатрешна нагледност**“, која се постигнува со складни, јасни, сликовити и прецизни усни излагања на наставникот (со монолошко — дијалогско и со други методи). Но внатрешната нагледност не е доволна за да можат учениците да формираат конкретни и точни историски претстави кои се основа за формирање на историски појмови, а и за разбирање на законитостите на општествениот развој. Затоа таа внатрешна нагледност мора да се дополни „**со надворешната нагледност**“ на историските предмети и појави, ако сакаме наставата по историја да даде оптимални резултати.

Поаѓајќи од карактерот на „**историските остатоци**“ (т.е. спомениците на материјалната култура и пишуваниите извори) надворешната нагледност во наставата по историја можеме да ја реализираме преку три нејзини основни форми: 1.

⁴⁾ Види го нашиот напис „Изворен текст во наставата по историја во „Историја“, бр. 2 (1983).

предметна нагледност (набљудување на историските остатоци на самиот локалитет или музеј, галерија, архив и т.н.) **2. ликовна нагледност** (набљудување на слики од историски остатоци и **3. нагледност со помош на условни знаци** (набљудување на историски карти, шеми, скици, планови и т. н.). Во врска со нашата тема нас не интересира ликовната нагледност и за неа потаму ќе станува збор.

Видови ликовна надгледност и нивната дидактичка вредност

Ликовната нагледност (користење на илустративен материјал) е основна форма на нагледност во наставата по историја. Тие слики (фотоси и најразлични техники на репродукции) од историските остатоци се многубројни иако не се рамномерни за поделни епохи и поделни страни од историските настани, појави и процеси. Имајќи го предвид тој ликовен материјал и можностите за неговото користење во наставата ние ќе го поделиме во три групи. Таа општа поделба одговара и на содржината на ликовниот материјал за нашата тема (Развој на народната власт во НОВ и Револуцијата на народите во Југославија). Тие се следниве групи:

1. Ликовен и историски материјал со документарен карактер:

фотоси и репродукции од автентични и пишувани историски остатоци и документарен фотографски и филмски материјал.

2. Ликовен материјал со уметничко потекло:

фотоси или репродукции за настанот од современото сликарство и вајарство или од историското сликарство и вајарство (дела од уметници од и на историски теми).

3. Историски филмови и драми (ТВ филмови, драми и серии)

Ликовниот историски материјал со документарен карактер е важен вид ликовен материјал кој може да се користи во наставата по историја. Овој материјал е објавен во историските, научните и научнопопуларните публикации од различни видови и можеме да го поделиме на неколку подгрупи од фотоси и репродукции: а) градежничка дејност (архитектура); б) предмети од секојдневниот живот; в) стари пари, грбови, медали и т. н.; г) фотокопии и ксерокопии на историски

извори и наслови и други страни од книги и периодични публикации; д) документарни фотографии и филмови.

Фотосите и репродукциите од автентични историски остатоци се најважни збирки од ликовен материјал кој може да се користи во наставата по историја. Ваков материјал има доста и за илустрација на содржини од историја за развојот на народната власт во НОВ. Наставникот може да најде ваков материјал во многубројните дела од историјата на НОВ, но голем дел од овој материјал е објавен во серии на дијапозитиви и дијафилмови објавени во различни центри.⁵⁾ Тој материјал најчесто го сочинуваат автентични фотографии и фотокопии и ксерокопии од документите на народната власт. Од илустрациите од овој вид ги наведуваме следниве:

Работно претседателство на I заседание на АВНОЈ, Другарот Тито зборува на I заседание на АВНОЈ, Делегатите на I заседание на АВНОЈ, Членовите на извршниот одбор на АВНОЈ, Народноослободителниот одбор во Ливно (1942 година), Доаѓањето на делегатите на II заседание на АВНОЈ, Словенските делегати на пат за Јајце, Одмор на делегатите на патот за Јајце. Делегатите доаѓаат на заседанието на АВНОЈ со партизанска железница, Борис Кидриќ со група делегати на II заседание на АВНОЈ, Претседателот на АВНОЈ, Иван Рибар, доаѓа на II заседание на АВНОЈ со делегатите од Хрватска и Словенија, Домот на културата во Јајце во кој е одржано Заседанието на АВНОЈ, Другарот Тито со група делегати на II заседание на АВНОЈ, Ѓорѓи Андреевиќ — Кун ја приготвува декорацијата за салата на II заседание на АВНОЈ, делегатите на АВНОЈ за време на II Заседание, Моша Пијаде зборува на II заседание на АВНОЈ, Секретарот на АВНОЈ Родољуб Чолаковиќ, Приредба одржана во чест на II заседание на АВНОЈ, Театарот на народното ослободување изведува претстава за делегатите на II заседание на АВНОЈ, Сојузничките мисии на II заседание на АВНОЈ, Создавање на привремена влада ДФЈ на 7. III 1940, Иван Рибар го отвара III заседание на АВНОЈ, Тито зборува на III заседание на АВНОЈ.⁶⁾

Од илустрациите од вториот вид кои се многубројни и кои се наоѓаат во работничките зборници на документи, монографии и општи дела, ги наведуваме следниве: Прогласот на НОО во Ужице 1941, Записникот од Острошката скупштина за Црна Гора и Бока, февруари 1942, Фочанските прописи, 1942, Напатството од другарот Тито за органите на народната власт — септември 1942, Резолуцијата за основањето на АВНОЈ, Од-

⁵⁾ Во СР Србија издадени се збирки на дијапозитиви за сите одделенија од основното училиште и заедничката основа по избор и методски упатства од авторот на овој напис. Илустрациите коишто се однесуваат на оваа тема ги има доста во збирката за VIII одделение за основно училиште и за II клас од задничката основа.

лука на II Заседание и прогласувањето на АВНОЈ за врховно законодавно претставничко тело, Одлука за изградување на Југославија на федеративен принцип, Одлука за именување на Национален комитет за ослободување на Југославија, Декларација на II заседание на АВНОЈ, Одлука за доделување чин маршал на Југославија на врховниот командант на НОВ и ПОЈ — Ј. Б. Тито, Договорот Тито Шубашиќ⁷⁾ и т.н.

Како илустративен материјал може да се користи и поширок избор на илустрации од НОВ кој зборува за развојот на НОВ и ПОЈ како ударни сили на Револуцијата; односот на новата власт спрема народот за што се сочувани многубројни фотографии, за лекувањето на ранетите, за собирањето на храна и облека за војската, политичките собири и митинзи на ослободените територии и сл.

За обработка на историските содржини големо значење има **втората група на ликовен (илустративен) материјал** кој го класифицираме како **ликовен материјал со уметничко потекло**. Тоа се вајарски и сликарски дела, на современ или историски настан (од подоцнешниот период). Од методска и научна гледна точка најзначајни се уметничките дела современи на историскиот настан или појава, бидејќи тие се своевидни иако се уметнички транспонирани „историски извори“. Меѓутоа и делата од историското сликарство можат да имаат голема научна и дидактичка вредност, а тоа зависи од талентот и историската култура на нивните автори. Овие уметнички дела од гледиште на историската содржина можат да се поделат на неколку подгрупи: а) **слики на настани** чија тема е конкретен историски настан; б) **типолошки слики** и ликовни дела кои изразуваат типични општествени појави и процеси, в) **историски пејзажи** — архитектонски ансамбли, панорами на традови, тврдини и други историски места и меморијални споменици, г) **историски портрети**. Сите овие видови имаат голема дидактичка вредност, а ги има доста и од историјата на НОВ. Помал број од овие дела е создаден во текот на НОВ, а поголемиот дел е создаден во периодот по Војната. За жал не се поделнакво застапени сите видови наведени дела, а најмногу се меморијални споменици, како и бројот на портретите на другарот Тито и бистите на народните херои и истакнатите учесници во НОВ.

⁶⁾ Види: Милутин Перовиќ, Савремени свет — збирка дијапозитива за VIII разред основне школе во издание на Заводот за учебници и наставни средства, Београд, II дел, дијапозитивите 276, 278, 279, 280, 281, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353; исто, Збирка на дијапозитиви за II клас од заедничките основи, дијапозитивите 599, 600.

⁷⁾ Исто така дијапозитивите 273, 274, 275, 277, 361, 362, 363, 364, 365. Овде овие документи се користат како илустрации, а не за нивна текстурална анализа.

За развојот на народната власт во НОВ, бројот на ваквите слики е релативно мал, ако се изземат портретите на историските личности на II заседание на АВНОЈ.⁸⁾

Трета група ликовен материјал во која ги вброивме историските филмови и ТВ емисии од историјата на НОВ и Револуцијата е многубројна. Историските илустрации од I и II група за кои зборуваме можат на учениците непосредно да им се демонстрираат, но ефикасноста се зголемува со проекција на екран, по пат на современи технички апарати-епископи, дијаскопи, епидијаскопи и графофолии. Уште поголем е ефектот кога визуелното имитирање на историските илустрации ќе се комбинира со звучен текст и музика во ТВ емисиите и кинофилмови. Ваквите филмови со историска содржина можат да бидат наставни, уметнички и документарни и сите овие три вида имаат голема дидактичка вредност, бидејќи се моќни средства за нагледност во наставата по историја. **Историскиот наставен филм** (а такви се и образовните ТВ емисии и серии) е комбинација со историски текст (изворен, литературен и научен) и фотоси од културно-историски споменици од сите видови. Наставните филмови се сврзани за програмски содржини и можат да бидат неми и звучни, црно-бели и во боја. Тие се кусометражни филмови на 16 милиметарска трака и нив ги има сè повеќе, како од поранешните периоди, така и од НОВ и Револуцијата. Повеќето од овие филмови од НОВ се однесуваат посредно, а некои и непосредно на развојот на народната власт, при што обврзано се користат стандардни фотографии, посебно оние од I и II заседание на АВНОЈ. Овде наведуваме неколку такви филмови во издание на некогашниот Југословенски центар за наставен филм:⁹⁾ „Тврдината на Револуцијата“ — За Ужичката република, Стројот во Рудо — историјат на I пролетерска бригада; По трагите на IV и V офанзива; Дрвар — Град херој и др. Директно за I и II заседание на АВНОЈ работени се низа ТВ емисии и ТВ серии спроти годишници на овие настани и во нив постоечкиот стандарден илустративен материјал е комбиниран со изјави на учесници во настаните.

За нагледноста во наставата по историја многу придонесуваат **уметничките историски филмови и ТВ филмови и драми** како синтетички дела од различни видови уметности во кои преовладува драмската. Обработувајќи сцези кои опфаќаат важни историски настани и дејност на историски личности, уметничкиот историски филм не е само средство кое помага за

⁸⁾ Види: „НОВ у делима ликовних уметника Југославије“, Београд, 1958; Сл. 1 (портрет на Тито), Сл. 223 (портрет на Лола Рибар), Сл. 224 (портрет на Моша Пијаде), Сл. 239 (Веселин Маслеша), Сл. 34 (Иван Горан Ковачиќ), Сл. 202 (Иван Милутиновиќ).

⁹⁾ Види: Републички завод за унапредување на воспитувањето и образованието, Београд, каталог за наставен филм, оддел за историја.

формирање на историските претстави, туку е важен извор за историски знаења и историска култура, особено за учениците од помладата возраст. Иако вакви филмови за работата и развојот на народната власт нема многу (Ужичка република, ТВ серија за II заседание на АВНОЈ кои се емитираат по повод 40 годишнините) сепак секој филм од НОВ има по некој драгоцен инсерт кој се однесува на нашата тема.

Особено значење за нагледно покажување на историските настани имаат **документарните филмови**. Тие се особено важни, бидејќи се составени од кинофотографии на вистински настани објекти и факти од животот. Во нив нема декорација, глумци и други средства од уметничкиот филм и, по правило, не дозволуваат никакви инсценации. Сликите на пооделни предмети, факти и појави се соединуваат со сценската и режиската идеја, така што може да се постигне документираност, која по сила е впечатлива од уметничките реконструкции. Документарниот филмски материјал од Војната и Револуцијата е многу дополнет со кино сликите од непријателската провениенција, и тој сега сè повеќе се користи во филмовите, ТВ емисии и ТВ серии од НОВ и Револуцијата, меѓу кои има и многу материјал и за развојот на народната власт.

Може да се заклучи дека филмовите со историска содржина се моќни средства за нагледност во наставата по историја кои дејствуваат силно на учениците. Тие даваат жива слика за настанот, користејќи слика, говор и акција, со што учениците добиваат јасна претстава за динамиката на историските процеси. Сепак не треба да се изгуби од предвид фактот дека филмот може да биде само **дополнително**, а не главно средство за нагледност во наставата по историја, со чија употреба не треба да се претерува. Динамичноста на филмот има недостаток — површноста на впечатоците, бидејќи не ја допушта анализата за причините исто така за текот и за последиците од историските настани и појави, што треба да ја направи наставникот. Затоа статичките нагледни средства имаат предимство во таквата наставникова историска анализа и синтеза. Кинофилмовите се погодни како дополнување на статичките нагледни средства, а никако не можат да ги заменат нив.

Методика за користење на ликовниот материјал за развојот на народната власт во НОВ и Револуцијата

Од досегашното излагање се гледа дека ликовниот материјал е основно нагледно средство во наставата по историја, а со тоа и за содржините од историјата за народната власт во НОВ и Револуцијата на народите и народностите во Југославија. Сликата е основен визуелен наклон за наставникот и уче-

никот во текот на обработката (усвојувањето) на материјалот по историја. Таа побудува кај ученикот љубопитност и емоции и го мотивира на конкретно усвојување на историските содржини. За да може богатиот ликовен материјал од НОВ и Револуцијата што подобро да се користи на часовите по историја, особено при обработката на нашата тема треба да се исполнат следниве дидактички барања:

— Ликовниот материјал мора совесно да се одбере како за одделните часови за развојот на народната власт (I и II заседание на АВНОЈ) така и за оние содржини од историјата на народната власт кои се обработуваат во составот на другите лекции:

— Одбраниот ликовен материјал мора да одговара на битните образовно-воспитни барања на часот и мора да ги илустрира клучните, а не епизодните содржини од темата.

Вака одбраните илустрации од историјата на народната власт се демонстрираат редоследно по излагањето на наставникот, со мали паузи кои им овозможуваат на учениците набљудување, при што наставникот дава куси податоци за содржината на сликата. Анализата на сликата секогаш треба да се врши дијалогски на релација наставник — ученик, со настојување максимално да се искористат ученичките знаења и способности. По правило анализата почнува од општите податоци кон поединостите на сликата, а потоа се изведува заклучок за настанот, појавата, личноста која ја илустрира сликата.

Ликовниот материјал за развојот на народната власт во НОВ може да се користи на часот и надвор од часот. На часот, во зависност од типот и фазата на часот може да се користи на следниве начини:

1. На уводниот дел од часот за излагање на нов материјал, сликите можат да бидат инспирација за удвоен дијалог наставник-ученик, место исклучиво вербалниот дијалог кој превладува во наставната практика. На пример како увод за нов материјал за Второто заседание на АВНОЈ може да послужат неколку илустрации од I заседание и од основачките собранија на земските антифашистички века. Одговорите на учениците можат да се илустрираат и со други слики кои се сврзани за создавањето на народната власт во пооделни краеви во Југо-славија. Понекогаш добро е да се користат и илустрации кои на прв поглед не се во директна врска со тоа, ако логиката на историското размислување го дозволи тоа.¹⁰⁾

¹⁰⁾ На пример, кога се разгледува создавањето на народната власт во текот на НОВ во Македонија и се зборува за основањето на АСНОМ, наставникот зборувајќи за создавањето на првата Македонска национална држава, може тоа да го поврзе со идеалите на македонските револуционери — водачите на ВМРО и Илинденското востание, при што може да ги користи нивните портрети.

2. На дел од часот посветен за излагање на нов материјал најмногу и обврзано мора да се користи одбран илустративен материјал. Така при излагање на нов материјал за I и II заседание на АВНОЈ, треба да се искористи најголемиот дел од ликовниот материјал што го наведовме во нашиот напис. Сепак се поставува прашањето за селекција на материјалот бидејќи сликите не смеат да го потиснат излагањето на наставникот. Важно е да се истакне дека сликата по правило, се користи во дел од излагањето на наставникот, а само исклучително на крајот, ако се работи за интересни илустрации од епизодно значење. Во анализата на сликата максимално се ангажираат учениците пред сè се укажува на нејзиното документарно значење и идејната порака, а потоа на нејзината уметничка вредност. На пример при прикажувањето на репродукцијата на Титовиот портрет од Б. Јакац, поважно е да се дава уметничка оценка за самото дело.

3. Во завршниот дел од часот за изложување на ново градиво може многу ефикасно да се користи ликовниот материјал воопшто и за нашата тема посебно. Ако е ефективно користен ликовниот материјал во текот на излагањето на новото градиво, илустрациите во завршниот дел од часот ќе се користат вака:

— при одговорот на прашањето од наставникот учениците го поткрепуваат своето излагање со илустрација;

— наставникот бара ученикот со својот одговор да ја проанализира содржината, пораката и значењето на користената илустрација;

— наставникот може да даде домашна задача врз основа на користените илустрации или може да ги задолжи учениците да пронајдат дополнителни илустрации во врска со поминатото градиво.

При користењето на илустрации во завршниот дел од часот доаѓаат во обѕир само најрепрезентативни илустрации. На пример: по изложувањето на градивото за II-то Заседание на АВНОЈ, во завршниот дел доволно е да се искористат две-три илустрации (портрети на Тито, Рибар, Моца Пијаде или слика на самото Заседание на АВНОЈ).

4. На часот за тематско повторување на градивото и на часовите за систематизација (полугодишна и годишна) на градивото. На овие часови, коишто се во праксата исклучиво од вербален карактер, можат да се користат освен порано користените и нови илустрации со историска содржина. Ваквите часови се посебно погодни за користење на дијафилмови и наставни филмови.

При рекапитулација на градивото за развојот на народната власт во НОВ можат да се користат одбрани илустрации со коишто се запознати учениците на претходните часови заед-

но со нови од различни серии на дијапозитиви и понови публикации.¹¹⁾ Покрај тоа можат да се користат нови илустрации од историјата на развојот на народната власт во матичната република и родниот крај, особено ако местото имало значајна улога во развојот на НОВ и Револуцијата.

Покрај користењето на часот, ликовниот материјал за развојот на народната власт во НОВ и социјалистичката револуција може успешно да се користи и за вончасовната работа со учениците и тоа:

— при излагањето (на наставниците и учениците) на јубилејните свечености (годишнини на АВНОЈ, АСНОМ, и развојот на НОВ во местото или крајот на училиштето);

— при училишните изложби посветени на јубилеите и значајните датуми од историјата на НОВ;

— во трудовите припремени во рамките на секцијата на млади историчари;

— во подготовките за изведување на екскурзија на тема од НОВ и Револуцијата.¹²⁾

Накратко да заклучиме: ликовниот материјал со историска содржина воопшто и од историјата на НОВ и народната власт на Нова Југославија има огромна дидактичка вредност и претставува моќно средство за темелно совладување на градивото. Тој материјал силно влијае на емоциите на учениците и има големо воспитно значење. Затоа наставникот треба да ги ангажира сите ученици за негово собирање, систематизација и чување. Училиштето мора да ги набави постоечките серии на дијапозитиви, графологии и дијафилмови како и понова литература во којашто се објавуваат илустрации. За ефикасно користење на овие илустрации неопходни се е технички средства, пред сè, дијаскоп и графоскоп, а потребна е и специјализирана училишница во којашто овие средства може ефикасно да се користат. Правилното користење на ликовниот материјал во наставата по историја ја чини наставата нагледна, а тоа е предуслов за нејзината успешност особено во основното училиште.

¹¹⁾ Така една понова публикација е обемниот зборник на документи од Слободан Нешовиќ, Стварање нове Југославије, Београд 1981 (790 страни). Во оваа корисна книга се наоѓа многу богат илустративен материјал за развојот и работата на народната власт од 1941—1945: фотографии на членовите на локалните органи на власта, земските антифашистички веќа и АВНОЈ (I, II и III и нивните извршни органи — претседателствата, Националниот комитет на ослободувањето на Југославија, Владата на ДФЈ и владите на федералните единици.

¹²⁾ Илустрациите во наведената публикација од Нешовиќ можат одлично да се искористат за сите наведени форми на вончасовна работа во наставата по историја со тема за развојот на народната власт на НОВ и Револуцијата. Покрај слики можат да се користат и фотокопии на најзначајните документи како и списоци на членовите на органите на народната власт.